

Gondolatok a „székely kapuról” egy kapuállítási kapcsán

„HJ.: Ez mindig szép ünnepséggel jár. Összegyűlnek a falusiak, akkor mindjárt megbírlják, megnézegetik, megtapogatják. Mindenkinek tetszik. Jó érzés megtudni azt, amit elmondogatnak az emberek: „Ez nálunk így vót, ilyen kapu vót, még én es emlékszem egy kapura, de ledőlött, milyen jó érzés most egyet felállítani”. Szívesen segítenek az emberek. Sokan elmondják: „Ha nekem nem lenne egy pléhkapum én es ilyent csináltatnék”.¹

A fedett kapuk eredetével, múltjával – s ma már elmondhatjuk –, jelenével kapcsolatos kérdések ma is parázs, izgalmas viták okozói lehetnek. Egy kapuállítási látványa, eseménye csak fokozhatja ezeket az izgalmatokat, főleg ha a láttottak alapján – gondolatainkat rendezve – a fedett kapuk sajátosságaira vonatkozóan következtetéseket és összefüggéseket próbálunk megfogalmazni. Korunkban egyre inkább fenyeget az uniformizálódás és természetes visszahatásként növekszik az egyedit, a sajátosat jobban hangsúlyozó kézművesség iránti igény. Értékek, eszmények gyors devalválódásával egyidőben a növekvő hagyománytisztelőnek és hagyományörzőnek lehetünk cselekvő részesei vagy szemtanúi.

Évszázados hagyományok, szokások, dalok, táncok, mesterségek kapnak új erőre, lépnek elő a feledésből, hogy kimozdítsanak a megszokásból, a tanácstalanságból, új alkotókat, művészeket késztesse-nek a múltbeli értékek újraélesztésére, igényeink szerinti újraformálására, s felhasználására. Egyre több kutató foglalkozik a népművészettel, keresi ma még fellelhető emlékeit. Elméletek, elképzelések születnek a tárgyak eredetéről, létrejöttük körülményeinek tisztázására, miközben a mesterségek kihaltak vagy halódnak. Így van ez az ács, a faragó mesterséggel is. Jogosan írhatta le egy cikk szerzője 1974-ben: „A népi faművesség első korszaka magyar vonatkozásban mindenütt véget ért. Új székely kapukat sem igen építenek – sok helyt már régen nem –, s a velük rokonságot tartó cifra kiskapuk, uccajtok az utóbbi években rohamosan és tömegesen adják át helyüket a fémcsővekből, lemezből, dróthálóból szerkesztett vaskapuknak.”² Ezen megállapítással szemben öröndetes jelenség mégis, hogy fejfákat az idő tájt is faragtak, kapukat is állítottak, s napjainkban egyre többet állítanak a székelyföldi falvakban. Egy-egy kapuépítés és kapuállítás jó néhány új szempontot adhat a kapukkal foglalkozó kutatóknak és érdeklődőknek egyaránt.

A kapuk eredetét, fejlődéstörténetét illetően számos elmélet született. Egy múlt századi kutató,³ s az ő nyomán néhányan ma is kultikus eredetűnek tartják a fedett kapukat és a napkultuszhoz kapcsolódó távol-keleti, indiai, japán, kínai kapuépítményekre vagy ókori szasszanida-perzsa palotákba vezető kapukra hivatkoznak, mint formai analógiákra. Mások az európai területen fellelhető meglévő, s az ábrázolásokból ismert emlékekből kiindulva a várak, az „elővárként” épített fa „palánkok”, s a huszárvárak kapuit,⁴ vagy levéltári adatokra támaszkodva a várkapukból redukálódott, s nemesi kúriákhoz épített kapukat,⁵ vagy pedig a templomok köré épített kőkerítések kapuit, a „cinterem-ajtókat”⁶ vallják előképnek. Van olyan elmélet is, amely szerint az egyszerű, kétszárnyú „leveles kapukból” különböző fejlődési fokokon keresztül alakult ki a mai fedett, kötött forma.⁷

A néprajzi irodalmat áttekintve úgy tűnik, hogy keveset foglalkoztak a kapuk szerkezetével, összeépítésével és felállításának körülményeivel, s ezzel együtt a kapukat létrehozó mesterséggel. A kapuk készítői nemcsak faragók, hanem az esetek többségében valószínűleg egy személyben ácsmesterek is voltak, ha nem is mindig mesterségük kiválóságai. Ácsok lévén, mindenik ismerte a házépítés, valamint

¹ *Gazda József*: Így tudom, így mondom. Bukarest, 1981.

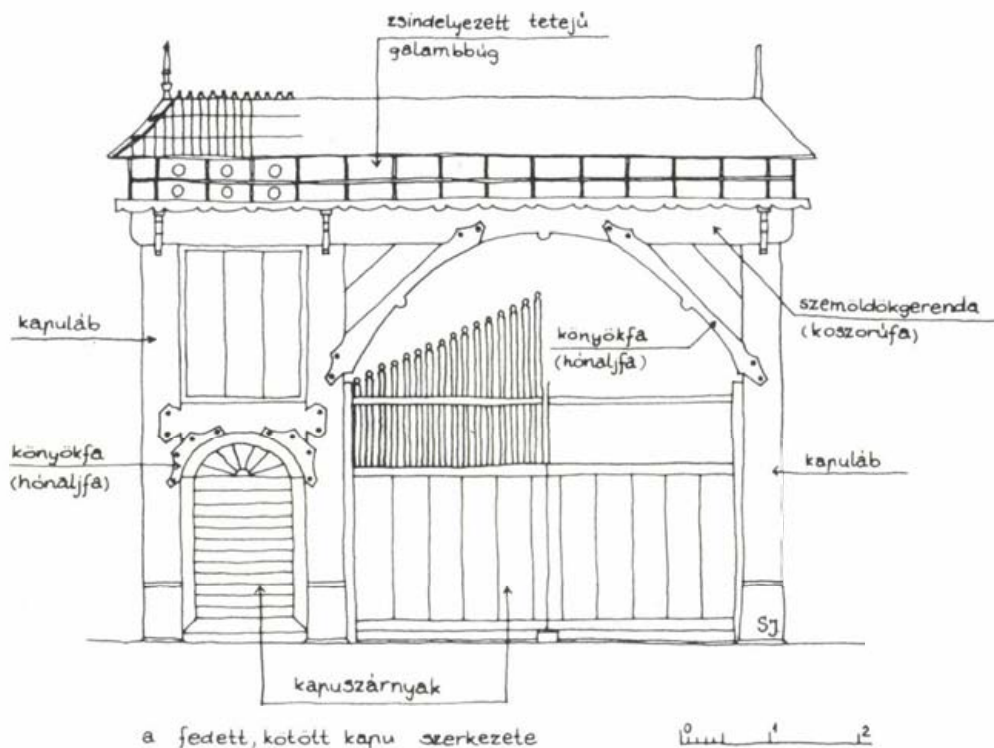
² *Szőcs István*: Funkcióelemzés. A székelykapu. Művészet, 1974/10.

³ *Huszka József*: A székely ház. Budapest, 1895.

⁴ *Viski Károly*: Adatok a székelykapu történetéhez. Néprajzi Értesítő, 1929.

ezzel együtt a fedélszerkezetek készítésének környezetükben alkalmazott módjait. Részt vehettek nagyobb jelentőségű épületek, várak, kastélyok, templomok építésében is. Az itt szerzett tapasztalataik révén jól ismerték a különböző faanyagok tulajdonságait, megmunkálásának lehetőségeit és természetesen az összeépítéshez szükséges szerkezeti elemeket, s azok kötésének módjait. Elég kevés fedélszerkezetet és faépületet ismerünk a XV–XVI. századból, de azok és a későbbiek is mestereik technikai, mesterségbeli tudásáról árulkodnak.

Az ácsmesterség bizonyosan egyidős a házépítő emberrel, hiszen némely szerkezeti elemek távoli időkre vezethetők vissza. A ház funkciójának differenciálódásával a technikai ismeretek is gyarapodtak, s ez hozzájárult az ácsmesterség fejlődéséhez. A szerszámok is tökéletesedtek, így egyre bonyolultabb, de változatlanul tiszta szerkezetű építményeket tudtak emelni. Sokat tudunk a középkor kőfaragó mestereiről, akik szerkesztési ismereteiket a geometriára alapozták, s munkáik során a szerkezetek állékonyaságára vonatkozó bőszes tapasztalataik révén biztos építő gyakorlatra tettek szert. Ezek ismeretét, s mesterségbeli fogásaikban való alkalmazását nem tagadhatjuk meg a korabeli ácsoktól sem.

a fedett, kötött kapu szerkezete

(Szinte G. kisborosnyói fermérese után)

⁵ Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez II. Székelykapuk és fazárak. Kolozsvár-Cluj, 1939.

⁶ Szinte Gábor: A kapu a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő 1909/1.

⁷ B. Nagy Margit: A székelykapu eredete és múltja. Reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest, 1970. ebben a témában még: Kós Károly: A székely ház. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50. éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. Tóth János: A keleti és nyugati székelység építészeti kapcsolatai. Technika, 1943.

⁸ Szinte Gábor: i. m.

⁹ Dr. Kós Károly – Szentirmai Judit – Dr. Nagy Jenő: A kászoni székely népművészet. Bukarest, 1972.

A megépített kapuknak alapvető funkcionális és szerkezeti követelményeknek kellett megfelelniük. Típusoktól függetlenül gyalogbejáronak, „uccaajtónak” és kocsielhajtónak épültek külön-külön vagy egyesbeszerkesztve. Lehettek egyszerű leveles, fedett, kötött, esetleg – mint a kalotaszegi „uccaajtók” esetében – talpfára állított, s megtámasztott kapuk. Az egyszerűbbeknél kapusásokat ástak le, ezekre kicsi, zsindelezett vízelvezető tetőt raktak, és rájuk függesztették a kapuszárnyakat. Ezek a gyalog- és kocsielhajtó kapuk alacsonyok voltak, s nem igényeltek különösebb megtámasztást. A fedett kapuk készítéséhez bonyolultabb és több szerkezeti tudásra, mesterségbeli fogásra volt szükség. Ha jól szemügyre vesszünk egy kész, álló, galambbúggal fedett, kötött kaput, leolvashatjuk szerkezeti sajátosságait. Szélességi és magassági méreteik, s a különböző szerkezeti elemek hosszmeretei arányosan összefüggenek és megszerkeszthetők.⁸ A kapuk készítésekor az első lépés a minta – sablon – elkészítése. Ennek tartalmaznia kell a legfontosabb alpméreteket. A kapu statikai szempontból egy síkban elhelyezett, merevített szerkezet. Merevítőként a szemöldökgerendák – koszorúfák – és a kapulábakat összekötő könyökfák – hónaljfák – szolgálnak. A kötélemeket egymásba csapolják és faszegekkel erősítik össze. Így oldják meg a könyökfák a kapu síkbeli merevségét, ezért kötött a kapu. A könyökfa, mi t szerkezeti elem különböző torony, állvány, fedélszerkezetek esetében használatos és ismert még ma is. Egyrészt merevíti a kapcsolódó elemeket, másrészt pedig – a feszítávok csökkentésével – megkönnyíti a vízszintes szemöldök vagy fedélszekek esetében a szelemengerendák teherátadását. Természetesen nemcsak kész, álló helyzetben, hanem a felállítás közben is. Csak így, a kapulábak és a szemöldökgerenda biztonságos, sarokmerek kapcsolata révén lehet a vízszintes helyzetben összeállított kaput torzulásmentesen a helyére támogatni vagy emelni. Éppen ezért egyáltalán nem valószínű, hogy kötés nélküli kapukat állítottak volna, hiszen a kellő merevítések nélkül már a felállítás közben könnyen összedőlhetnek. A könyökfák tehát szerkezeti és formai szempontból egyaránt jellegzetes és szükséges eleme a fedett kapuknak.

A kapulábakat főleg jó minőségű cserefából készítették. A lábakat jó mélyre leásták, s kövekkel kiegészve a földet bedöngölték. A felhasznált fa vastagabb vége megmunkálatlanul került a földre. Ez növelte a faanyag tartósságát, s a kapu állékonyosságát, elősegítve a kedvezőbb súlyelosztást. A kapukat a földön, vízszintes helyzetben állították, állítják össze, hasonlóan a fedélszekek főbb szerkezeti részeinek összeépítéséhez, s ezután emelték a helyére. A kellőképpen lealpozott kaput nem támasztják meg síkjára merőlegesen. Ennek gyakorlati és formai okai vannak. Ha a nedvességtől leginkább kitért kapulábak alsó vége elkorhadt, azokat levágták, s „ráklábakkal” pótolták. Így oldják meg a kapu megmaradását. Az álló szerkezetre helyezik rá a fedett galambbúgot, majd a rácsos kapuszárnyakat. Az előbbi az esővíz, a hó károsító hatása ellen védi a faanyagot, az utóbbi pedig a kapura nehezedő szélterhek elviselését könnyíti meg. Megállapítható tehát, hogy a fedett kapu – az egyszerű, alacsony, leveles kapukkal szemben – tiszta ácsszerkezetű építmény. Következésképp rokonságát is az alkotó mesterség más, hasonló felépítésű építményeiben kell keresni. A kialakulásuk szempontjából nem valószínű a leveles és a kötött, fedett kapuk közötti „genetikus” kapcsolat, tehát egy időrendbeli fejlődési sor léte, melynek elején a leveles kapu, s a végén a fedett, kötött kapu lenne. Valószínűleg mindegyik típusnak megvan az önálló előtörténete, fejlődése, nem zárva ki az egymásra hatás lehetőségét. Egyidejűleg létezhetett az egyszerű, leveles és a fedett, kötött kaputípus, illetve ezek területenkénti változata, kapcsolódva a korabeli társadalmi hierarchiájának megfelelő rétegekhez, esetleg népcsoportokhoz. Úgy véljük, hogy a határvédő, hadviselő kapukélesség életmódja és ezzel összefüggően kiváltságos mivoltuk, némiképp magyarázatot adhat a fedett kapuk építésére. Közvetlenül a királytól való függésük a nemesi előjogokat, s ezek révén a reprezentációs igényeik szerinti építkezés lehetőségét biztosította számukra. Rendelkezésükre álltak a hozzáértő mesterek, s nem utolsósorban az erdőkben kitermelt jó minőségű faanyagok. A kapuépítés igénye csak így lehetett kielégíthető.

Tudjuk, hogy egy-egy székely család nagy telket foglalt el és kerítette be.⁹ Ezen belül építette meg a házat, s a telket körbefogó kerítéshez kaput állíttatott. Ez a kapu a családot, a nemzetséget, annak viszonylagos különállását jelképezte, de ezen túl jól tükrözte hadviselő életmódjukat is. A kapukat külső oldalukon applikációkkal és faragásokkal díszítették, melyekkel a kapu ünnepélyes, reprezentatív jellegét hangsúlyozták. Ugyanakkor az építettők, a faragók, tehát egy adott társadalmi réteg, esetleg nagyobb népcsoport hitvilága, világszemlélete, ízlésvilága is nyomot hagyott a kapuk díszítőmotívumaiban. A motívumok, virágok, indák különböző jelképek rendszerének kialakulása a fa növekedéséhez hasonlítható, hiszen a fa életképtelen gyökerei nélkül, de egyben kiszolgáltatottja is az összes külső természeti, s más egyéb hatásnak. A kapuk, s díszítésük szimbolikája, eredete szerteágazó problémakör, melyre csak a néprajzi, műtörténeti, történeti, vallástörténeti stb. kutatások alapos ismerete és egybevetése után fogalmazható meg a valósághoz leginkább közel álló válasz.

Ismerjük a gótika korában épített várak kaputornyainak gyalog- és kocsielhajtóit, amelyek mind funkcionális, mind pedig formai szempontból hasonlóak a fedett fapapukhoz. A XIII. század második felében IV. Béla rendeleteire kezdődik meg a kővárak építése Magyarországon. A korábban épített faerődítmények, „palánkok” is rendelkeztek kapukkal – valószínűleg hasonló formájúakkal –, s ha ezek védelmi okokból szintén egy kaputorony alatt vezettek át, akkor szerkezetileg a fedett kapukhoz hasonló bejárat adódott. A már említett könyökfának itt nemcsak merevítő, hanem feszítávcsonkító szerepe is van. A kapubejáró lezárásának sokszögre szerkeszthető íve, melyet néhány kutató erőltetettnek tartott, egyszerűen a könyökfák helyének gyakorlatias megválasztásából következik. Hogy mikor épülhettek az

Ezt a székely kaput a sepsiszentgyörgyi (Sfintu Gheorghe) református gyülekezet kérésére Haszmann József és Haszmann Pál alsócsernátoni (Cernat) fafaragók készítették a vártemplom számára. A kapuállítás 1981. augusztusában történt.

1. Felszegezik a kaputükör záróléceit
2. A felemelt kaput ideiglenesen megtámozták
3. A kaput függőleges helyzetbe állítják
4. Helyére emelik a galambbúgót

első fedett kapuk, nem tudjuk, hiszen a meglevő vagy ábrázolásból ismert székelyföldi emlékek segítségével legkorábban csak a XVII. század elejéről alkothatunk – a kapukra vonatkozóan – képet. Annyi azonban már az előbbiekből is kitűnik, hogy az építésükhöz szükséges mesterségbeli tudás már a XIII. század elején is adott lehetett.

Történeti forrásaink a fedett kapukra vonatkozóan csak a XVI. század második felétől, de gyakori részletes leírásokkal csak a XVIII. századtól szolgáltatnak hitelt érdemlő adatokat. Mégsem jelenthetjük ki azonban azt, hogy a XIV–XV. századi Magyarországon még ilyen kapuk nem léteztek, hiszen a XV–XVI. századi várábrázolások hasonló formájú és szerkezetű kapuk meglétét bizonyítják. Egy az 1567. évből származó regestrum a székelyföldi falvakban található kapukról és azok számáról tudósít. A regestrum adatai valószínűleg a ma ismert emlékekhez hasonló fedett kapukra is vonatkoznak. Ezt az 1672-ben épített mikházai fedett kapu kiforrott szerkezeti és formai megoldása valószínűsíti.

Az utóbbi években örvendetesen gyakorivá vált kapuállítások arra engednek következtetni, hogy a fedett kapuk fejlődéstörténetét nem tarthatjuk lezártnak. Hiszen csak Kovászna megyében az elmúlt tíz év alatt háromszáznál is több új, kicsi és nagy, fedett kapu készült. Ezeket zömmel Alsócsernátonban (Cernat), Gelencén (Ghelinta) és Vargyason (Virghis) élő fafaragók készítették. A legjelentősebb munkát Alsócsernátonban végzik, ahol a hetvenes évek elejétől népművészeti iskola is működik. Itt a fafaragó és más egyéb mesterségek szakmai alapismereteit tanítják az ifjabb nemzedéknek. A helyi fafaragók ácsmesterekkel együttműködve, a környék hagyományainak megfelelően diszítve készítik a kapukat az egyszerű székely földművesek, értelmiségiek és különböző intézmények megrendelésére. A fejfákat, kapukat, bútorokat, faragó mesterek keze nyomán napjainkban új fejezet kezdődik a magyar népi fafaragás történetében.

Sebestyén József

A magyar színjátszás történetéből

II. József uralkodása után, az úgynevezett „nemesi felbuzdulás” korában a felvilágosodás eszméinek a hatására hazánkban is felmerült a nemzeti nyelv ápolásának, és vele kapcsolatban a hivatásos színjátszás megteremtésének a feladata.

Nemrégiben került elő Szigetvár mellett, egy somogyviszlói parasztház padlásán a legrégibb magyar nyelvű újságok egyikének, a *Hadi és más nevezetes történetek*-nek mintegy 50 példánya, amelyek 1790. július 6-a és december 17-e között jelentek meg. Ezeket a megkopott lapokat böngészve az 1970. szeptember 3-i számban akadtunk rá az alábbi, színháztörténetünk szempontjából roppant érdekes tudósításra.

„Kassa mellől – írja a 200 éves újság – következő örvendetes Tudósítás érkezett hozzánk: Hazánknak egy nagy tekintetű Fija jó érzésvén, mely igen fogja segíteni Anyai nyelvünknek elterjedését, s gyarapodását az, hogy ha Iróinknak játszó színre készített Darabjaik nem csak olvastatnak, hanem közönségesen el is játszódtnak, nevezetesen jutalmat rendelt annak a játszó seregnek, amely Kazinczy Ferenc Úrnak Hamletjét, illendően elkészülvén, Budán el fogja játszani. Az pedig, Akire ezen Rendelés bízottatott, olly igyekezettel vagyon, hogy a Hamlet játszására összeszervezendő Sereg azután Alzirt, Meropot és Tankrédet játssza, és így végtére egy Magyar Játszó Seregünk légyen, amely míg kívántatni fog, Budán és Pesten, azután pedig Székesfejervárrat, Nagyszombatban, Pozsonyban, Győrben, Esztergomban, Debretzenben, Nagyváradon, Miskoltzon, Kassán, Kolozsvárott és Szebenben is mulasson. Illy nemes elősegítés után, amellyet az említett nagy Hazafi ajánl, nints egyéb hátra, hanem hogy azok, akik magokat azoknak a Személyeknek a felvállalásaokra, amelyek a Hamletben előfordulnak, alkalmasoknak érzik, Budán a Strohmayer Úr könyváros boltjában (hol a Hamletnek elegendő számmal vagynak letéve) magokat jelentsék, és onnan további utasításokat kérjenek. Leginkább az fog a felvetendő Játszóknak tekintetni, hogy tiszta Magyar Accentussal szóljanak és beszédeken idegen iz ne esmertessék. Reményljük, hogy az említett jutalmon fellyül Nyelvünknek szeretete (mellynek boldogításával Maradékaink előtt olly méltán ditsekedhetik Századunk), ezen szándéknak tellyesítését nem teszi sikertelenné: valamint más részről azzal hízelkedünk Magunknak, hogy a megnevezett Daraboknak belső érdeme és a Játszó Személyeknek illendő elkészülések minden Néző helyben hagyását megnyerendik.”

Sajnos, a Kassa mellől érkezett tudósítás nem nevezi meg név szerint azt a „nagytekintetű hazafit”, aki ezzel a pályázati hirdetéssel életre hívta az első magyar hivatásos színjátszó társulatot. A Bécsben megjelenő magyar nyelvű újság tudós és lelkes szerkesztője, *Görög Demeter* nemcsak helyt adott lapjában a felhívásnak, hanem hat oldalas kommentárban méltatja a jelentőségét, sőt jól átgondolt gyakorlati tanácsokat is ad a megalakítandó színjátszó társulatnak. Bevezetőjében a művelt nemzetek példáját idézi:

„A teátrumnak szerentsés feltalálását az elmés Görögnek köszönhetjük. Ez a ditső emlékezetű Nemzet, valamint minden más Tudományban szült nagy embereket: úgy a Teátromban is vállalkoztak belőle Aischylusok, Sophoklések, Euripidések és Aristophanések, kiknek neveik érdemlett becsben fognak örökre maradni a tudós Világ előtt. Jól látván azt a követésre méltó Rómaik, hogy a Tudományoknak ez vagy amaz forrásából nemcsak a Görögöknek, hanem más Nemzeteknek is szabad tellyes bővségig